

KAPITOLA 1

DODÁVATEĽSKÝ REŤAZEC KOKAÍNU

Švábí efekt a 30 000-percentná prirážka

„Volám sa bin Ládin.“

V La Paz, hlavnom meste Bolívie ležiacom vo výške, z ktorej bolí hlava, bol daždivý jarný deň a ja som sa schovával na priedomí a čakal na odvoz do hôr. Auto práve dorazilo – tmavosivá Toyota Land Cruiser so zadnými oknami zatemnenými fóliou, ktorá sa v rohoch odlupovala. Šofér vyskočil, aby sa predstavil. „Volajú ma bin Ládin pre toto,“ vysvetľoval krútiac koncom hustej jantárovočiernej brady, ktorá mu visela dobrých dvadsať centimetrov pod sánkou. „Vy ste ten, ktorý chce vidieť, kde pestujeme koku, však?“

Som. Tu v Andách sú korene obchodu s kokaínom, celosvetového biznisu v hodnote približne 90 miliárd dolárov ročne. Kokaín sa užíva v každej krajine na svete, no v podstate každá jeho odrobinka sa rodí v jednej z troch krajín Južnej Ameriky: v Bolívii, Kolumbii alebo v Peru. Táto droga, ktorá sa dá šnupať ako prášok alebo fajčiť vo forme kryštálov ako „crack“, sa vyrába z rastliny koka, robustného kríka, ktorý je väčšinou doma na úpäti Ánd. Prišiel som sa na vlastné oči pozrieť, ako sa koka pestuje, a zistiť viac o ekonomike na úplnom počiatku dlhého, násilného a rozprávkovo ziskového dodávateľského reťazca biznisu s kokaínom.

Skočil som na zadné sedadlo Land Cruisera a rozmýšľal, či otvoriť okno a nechať dnu padať dážď, alebo ho nechať zatvorené, čo by len zhoršilo zápach unikajúceho benzínu z kanistra v kufri za mnou. Rozhodol som sa okno trochu stiahnuť a potom sa presunúť do stredu radu sedačiek, aby som ostal suchý. Vyrazili sme a škriabali sa z výšky 3 000 metrov nad morom do výšky 4 000 cez vrchol bolívijského Altiplano, vysokej náhornej plošiny v Andách, ktorá leží asi trikrát vyššie ako Káthmandu v Himalájach. Auto hundralo, keď ho bin Ládin, ktorý si občas pospevoval, ale inak príliš nerozprával, presviedčal, aby pokračovalo zákrutu za zákrutou. Šli sme cez oblaky a keď sa rozostúpili, zazrel som pásy snehu na druhej strane údolia.

Bolívia má dve hlavné oblasti, v ktorých sa pestuje koka: Chapare, región s vysokou vlhkosťou uprostred krajiny, kde sa pestovanie rozbehlo spolu s rozmachom obchodu s kokaínom, a Yungas, teplú lesnatú oblasť severovýchodne od hlavného mesta, kde sa táto rastlina pestuje celé storočia. Ideme práve do tejto druhej a ako pomaly zostupujeme po východnom svahu, vzduch sa čoraz viac otepluje a holé skaly pohoria sa začínajú pomaly pokrývať najprv machom a potom hustým závojom papradí. Sústredil som svoj pohľad na druhú stranu údolia a snažil sa nemyslieť na cestu cez oblasť, ktorá je poriadne desivá. Miestni ju poznajú ako *camino de la muerte* čiže „cestu smrti“ a ide o úzky štrkovitý pás, ktorý sa tisne k rozpadávajúcemu sa útesu na pravej strane, pričom po ľavej je rokľina hlboká 300 metrov. Bin Ládin si to veselo a naslepo šinul cez jednu zákrutu za druhou (v istej chvíli priamo cez malý vodopád) a ja som sa tlačil k pravým dverám, kde som zvieral rúčku, plne pripravený vyskočiť do bezpečia, ak by som nadobudol pocit, že auto sa zosúva do hĺbočiny.

Našťastie k tomu nedošlo. Po mnohých hodinách na ceste, z ktorých sme časť strávili ručným odstraňovaním malého zosuvu pôdy, sme napokon dorazili do nášho cieľa. Možno to bolo tým, že som mal nervy vyšponované stresujúcou jazdou, no Trinidad Pampa, dedina s približne 5 000 obyvateľmi, žijúcimi zväčša v domoch zo škarobetónu a zvlneného plechu, mi pripadala ako raj. Cestu do

mesta lemovali namiesto strmých zrázov banánovníky. Na severe a na juhu obyvatelia vytesali do prudko sa zvažujúcich kopcov údolia upravené terasy, z ktorých každá bola široká iba niekoľko desiatok centimetrov. Za nimi sa čneli vyššie hory až do oblakov, ktoré kontrastovali s tmavomodrou oblohou. Vyskočil som z auta do teplého popoludnia, celý rád, že si môžem vystrieť nohy a prejsť k poľu pri krajnici. Kríky, ktoré tam rástli, sa nedali popliesť s ničím. Jemné listy v tvare mandle na tenkých stonkách vytrčali z hrubších, ktoré boli starostlivo zasadené do červenkastej pôdy. Toto je koka, miliardová rastlina, pre ktorú sa každý rok zavraždia tisíce ľudí. Ľudia kvôli týmto kríkom vysekali do pohoria jednu terasu za druhou, čím vytvarovali zelené schodisko.

Na križovatke uprostred dediny som sa stretol s Édgarom Marmanim, hlavou miestnych odborov pestovateľov koky. Prišiel priamo z poľí so zablatenými rukami a obutý v gumených čižmách. Odbory pre drogových roľníkov? Takmer kdekoľvek inde na svete by niečo také bolo ilegálne. No Bolívia má, čo sa týka koky, voľnejší režim než iné juhoamerické krajiny. Koka sa v Andách používala dávno predtým, ako Európania prišli do Amerik. Niektorí ľudia ju varia ako čaj, kým iní jednoducho prežúvajú za hrsť listov (často vidieť bolívijských sedliakov, ako si idú po svojom s jedným vydutým lícom plným koky). V tejto forme má rastlina iba mierny stimulujúci účinok, ktorý sa ani nepribližuje kokaínu. Údajne potláča pocit chladu, hladu a pomáha prekonávať výškovú chorobu, čo sú všetko otravné aspekty života na plošine Altiplano. Mnoho hotelov v meste La Paz podáva čaj z koky hosťom pri ich príchode – donedávna to vlastne robila aj americká ambasáda. Ja som vypil jeden krčah na raňajky; prišlo mi to ako zelený čaj a nebolo to oveľa silnejšie. Bolívijská vláda povoľuje „tradičné“ používanie tejto rastliny tak, že každý rok vydáva licencie na obmedzené množstvo pôdy, ktorá sa môže používať na pestovanie koky.

Marmani si však nevybral na pitie koku, ale Pepsi, a usadili sme sa na plastových stoličkách v malom obchode s rozličným tovarom s dvoma plastovými šálkami a dvojlitrovou fľašou medzi nami. Začal som otázkou, ako vypestovať dobrú úrodu koky. „Najprv

musíme urobiť *wachus*,” povedal a ukázal hore na stráne s terasami. Každá sa vyseká do skaly v dĺžke vyše pol metra a očistí sa od kameňov. Každý človek v komunite sa stará o tucet terás, pričom najväčší vlastníci pôdy spravujú spolu vyše 40 árov. Mierne počasie a úrodná pôda v oblasti Yungas prinášajú pestovateľom až tri úrody koky ročne, čo je oveľa lepšie ako pri kávovníku, ktorý rodí iba raz a je náročné ho pestovať, keďže si vyžaduje tieň. Jediné zložité obdobie tu podľa Marmaniho predstavuje zima – júl, august a september –, keď neprší a „*estamos jodidos*“: sme nahratí. Keď sa listy oberú, vysušia sa na slnku a potom sa zabalia do *takis*, 25-kilových vriec. Tie sa naložia na nákladiak, ktorý sa terigá na trh Villa Fátima v La Paz, čo je jedno z dvoch miest v krajine, kde sa koka môže legálne predávať. Každý nákladiak ukazuje licenciu, na ktorej je zaznačené, koľko koky presne vezie a odkiaľ pochádza.

Pestovatelia koky sú v Bolívii tolerovaní, či dokonca oslavovaní. Prezident Evo Morales je sám bývalý *cocalero*, ako sa roľníci označujú. Raz porušil najrôznejšie zákony, keď zobral vrecko s kokou do Manhattanu, aby vyzývavo žul rastlinu pred osadenstvom Organizácie spojených národov (OSN), kde volal po zrušení medzinárodných konvencií zakazujúcich jej používanie. Celá záležitosť bola súčasťou širšieho odboja proti niečomu, čo vnímal ako vmiešavanie sa Západu do andských záležitostí. V roku 2008 vyhostil amerického veľvyslanca za vstupovanie do domácej politiky a zároveň vyhodil aj americký protidrogový úrad Drug Enforcement Administration (DEA). Štát napriek medzinárodným zákazom pestovania podporuje rôzne bolívijské firmy, ktoré chrlia najrôznejšie formy výrobkov z koky: od cukríkov, sušienok a nápojov až po zubnú pastu napustenú kokou. Všetko reguluje viceministerstvo pre koku, ktoré stanovuje limity na množstvo pestovanej rastliny. Ide o vystavenie takého množstva licencií, aby sa uživil trh s čajom, zubnými pastami a ostatnými tovarmi, a pritom sa nevypestovalo toľko, aby koka presiakla do obchodu s kokaínom. Tento systém má však od dokonalosti ďaleko: OSN odhadla, že v roku 2014 bolo na pestovanie koky určených asi 20 400 hektárov pôdy, čo stačí na vyprodukovanie približne 33 000 ton sušenej rastliny.

V tom istom roku spomínané dva trhy s licenciou spravovali iba 19 798 ton – menej ako dve tretiny množstva rastliny, ktorá sa vypestuje.¹ Je takmer isté, že zvyšok si našiel cestičku na ilegálny trh, kde sa z neho stal kokaín.

Vzhľadom na to, že kartely potrebujú koku na výrobu kokaínu, vlády sa zameriavali na plantáže v snahe zredukovať biznis s kokaínom pri zdroji. Juhoamerické krajiny produkujúce koku sústredili od konca 80. rokov 20. storočia svoje protidrogové aktivity, finančne a odborne podporované Spojenými štátmi, na hľadanie a ničenie nelegálnych polí s kokou. Ide o jednoduchú ekonomickú zákonitosť: ak znížite ponuku daného výrobku, zvýšite jeho nedostatok, čo zvýši jeho cenu. Nedostatok je to, vďaka čomu je zlato drahšie ako striebro a ropa drahšia ako voda: ak veľa ľudí chce niečo a toho niečoho nie je dostatok, ľudia budú musieť zaplatiť viac, aby to dostali. Vlády dúfajú, že postupným znižovaním ponuky koky dosiahnu rast jej ceny a tým aj nákladov na výrobu kokaínu. S nárastom ceny kokaínu si ho podľa nich bude kupovať čoraz menej ľudí vo svete bohatých. Je to niečo podobné, ako keď úrodu kakaa nedávno postihla prirodzená choroba, čo spôsobilo zvýšenie medzinárodnej ceny čokolády a „čokoholici“ museli obmedziť svoju vášeň. Podobne aj zničenie polí s kokou by malo zvýšiť cenu kokaínu a presvedčiť užívateľov drog, aby ich spotrebovali menej.

Kolumbia a Peru, ktoré v súčasnosti vychádzajú so Spojenými štátmi lepšie ako Bolívia, išli na to špeciálne tvrdo. Armády oboch krajín boli povolané ako núdzové záhradnícke služby s úlohou odstrániť všetky známky kríkov s kokou. Horské prostredie túto úlohu mimoriadne sťažilo. Hliadky lietajú hore-dole v ľahkom lietadle a hľadajú náznaky terás, na ktorých by prebiehala produkcia koky. Pestovatelia sa zlepšili v ukrývaní svojej úrody, no úrady sú dnes lepšie v ich vyhľadávaní. Lietadlám hliadok pomáhajú satelity, ktoré vytvárajú detailné snímky vidieka pre expertov, ktorí ich študujú v snahe nájsť rozdiel medzi legálnymi plantážami s banánovníkmi a kávovníkmi a zakázanými poľami s kokou. Vojaci vybavení týmito mapami majú potom za úlohu zničiť úrodu ručne. V Kolumbii ničenie prebiehalo sprejovaním polí herbicídmi z ľahkého lietadla.

Pestovatelia sa sťažovali, že hoci to zničí koku, spolu s ňou odumierajú aj úplne legítimne plodiny. Kolumbia v roku 2015 natrvalo opustila svoj program sprejovania zo vzduchu po varovaní agentúry Svetovej zdravotníckej organizácie, že daný herbicíd môže spôsobovať rakovinu.

Ničenie bolo mimoriadne úspešné – teda aspoň na prvý pohľad. Za posledných niekoľko desaťročí zničili Bolívia, Kolumbia a Peru tisíce štvorcových kilometrov nelegálnych plantáží s kokou, pričom každý rok ich bolo čoraz viac. Kým v roku 1994 zničili vlády spomínaných troch krajín asi 6 000 hektárov koky,² v roku 2014 ich bolo už viac ako 120 000 hektárov – ničenie sa dialo väčšinou ručne. Ide o mimoriadny počin: aby ste pochopili rozmer celej akcie, predstavte si, že každý rok odstraňujete burinu zo záhrady, ktorá je 14-krát väčšia ako Manhattan. (Pričom na vás príležitostne niekto vystrelí.) Podľa hrubých výpočtov OSN už bola zničená takmer polovica kríkov koky vysadených v Andách.

Ročná strata produkcie vo výške takmer 50 percent by znamenala veľkú ranu pre väčšinu odvetví, no trh s kokaínom sa akosi vždy zotaví. S každým hektárom, ktorý bol otrávený, spálený či posprejovaný, pestovatelia opäť šli a zasadili viac kríkov, aby nahradili zničené. Výsledkom je, že celkový počet kríkov sa príliš nezmenil. V roku 2000, po prvom desaťročí intenzívnych protidrogových opatrení, sa na pestovanie koky v Južnej Amerike úspešne používalo 220 000 hektárov pôdy – takmer rovnaká plocha ako v roku 1990. Z času na čas sa jednotlivým krajinám dočasne podarilo biznis s kokou vytlačiť: napríklad Peru v 90. rokoch znížilo pestovanie koky zásadným spôsobom. No kartelom sa rýchlo podarilo nájsť iné zdroje. Keď Kolumbia zdvojnásobila svoje úsilie a vytlačila pestovateľov, terasy s kokou sa znova objavili v Peru. Západní pozorovatelia to nazývajú „efekt balóna“: ak ho stlačíte na jednom mieste, vyduje sa niekde inde. Obyvatelia Latinskej Ameriky majú na tento jav zemitější pomenovanie: „švábí efekt“. Podobne ako šváby aj pašerákov drog môžete vyhnať z jednej izby, no čoskoro sa usídlia niekde inde v dome.

To však netrápi zástancov tohto prístupu, ktorí tvrdia, že podstatou nie je nevyhnutne úplne zrušiť pestovanie koky, ale spôsobiť, že bude nákladnejšie. Aby pestovatelia udržali vysokú mieru produkcie aj napriek sprejovaniu, sú nútení tráviť na poliach oveľa viac času. Potreba vytvárať nové plantáže ako náhradu tých, ktoré zničili armády, vytvára pre biznis značné náklady. V minulosti sa takmer všetka vypestovaná koka dala premeniť na kokaín. Dnes úrady zničia takmer polovicu buď vykorenением, alebo sprejovaním herbicídov.

No aj napriek tomu, že kartely musia pestovať dvakrát viac koky ako predtým, aby mali rovnakú úrodu, nezvýšili svoje ceny. V Spojených štátoch dnes gram čistého kokaínu stojí asi 180 dolárov. (Typický gram, ktorý sa dá kúpiť na ulici, má asi polovičnú cenu, pretože je čistý asi iba na 50 percent.)³ Zhruba toľko stojí už asi dve desaťročia, a to aj napriek tisícom sekov mačetami a hektolitrom herbicídov, ktoré sa použili. Jedným z vysvetlení stabilnej ceny v čase prudkej zmeny ponuky by mohol byť pád dopytu. (Inými slovami, menej výrobkov je v obehu, no menej ľudí si ich chce kúpiť, takže cena ostáva rovnaká.) Nezdá sa však, že ide o tento prípad. Od 90. rokov je počet ľudí, ktorí pravidelne užívajú kokaín v Spojených štátoch, dosť stabilný – pohybuje sa v rozmedzí 1,5 milióna až 2 milióny. V poslednom čase tu nastal výrazný úpadok spotreby, no väčšinou to kompenzoval vyšší dopyt v Európe. OSN tvrdí, že celosvetový dopyt je stabilný. Z toho vyvstáva hádanka: stály dopyt a obmedzená ponuka by za normálnych okolností viedli k zvýšeniu ceny, no kokaín ostáva lacný ako vždy. Ako sa kartelom podarilo obísť základné zákony ekonomiky?

Aby sme pochopili, ako zvládli tento trik, pozrieme sa na Walmart, ktorý akoby niekedy dokázal obchádzať zákony dopytu a ponuky podobným spôsobom ako drogové kartely. Walmart, najväčší predajca na svete, má ročné výnosy vo výške takmer polovice bilióna dolárov. Jeho úspech stojí na cenách, ktoré akoby príliš nestúpili odvtedy, čo Bud a Sam Waltonovci otvorili v roku 1962 svoj prvý obchod. Pred posledným Dňom vďakyzdania si mohli zákazníci kúpiť moriaka za 80 centov za kilogram a spolu s tým sadu

deviatich (samozrejme ohyzdných) obedových tanierov s motívom Dňa vďakyvzdania za 1 dolár a 59 centov.

Walmart je vďaka týmto mimoriadne nízkym cenám u svojich zákazníkov veľmi populárny, no pre pestovateľov a výrobcov, ktorí dodávajú tovar, sú nízke ceny niekedy zničujúce. Sťažujú sa, že Walmart a iné veľké reťazce majú taký veľký podiel na trhu s potravinami, že sú viac-menej schopné diktovať svojim dodávateľom podmienky. Koncept monopolu pozná každý: jedna firma je dominantným predajcom konkrétneho výrobku a môže preto meniť cenu, ako sa jej zapáči. Kritici obchodov ako Walmart ich obviňujú, že sú „monopsony“ – to znamená dominantní *nákupcovia* určitých produktov (Tak ako slovo *monopol* je odvodené od gréckeho slova označujúceho „jediný predajca“, *monopson* znamená „jediný nákupca“.) Monopol môže diktovať ceny spotrebiteľom, ktorí nemajú inú možnosť, odkiaľ nakupovať, a monopson môže rovnako diktovať ceny svojim dodávateľom, ktorí nemajú svoj tovar komu inému prediť. Teoreticky, ak chcete osloviť skutočne veľkú časť zákazníkov, musíte predávať cez Walmart. Obchod si to uvedomuje a môže preto poriadne tlačiť na dodávateľov. Prieskum časopisu *Forbes* zistil, že dodávatelia, ktorí predávajú veľkú časť svojich produktov cez Walmart, majú v priemere menšiu ziskovú maržu ako tí, ktorí s Walmartom obchodujú menej. Rozdiel bol najvýraznejší v oblasti odevov: výrobcovia, ktorí predali menej ako 10 percent svojich výrobkov cez Walmart, si dokázali udržať priemernú maržu 49 percent, kým tí, ktorí predávali viac ako 20 percent cez tohto predajcu, mali priemer marže iba 29 percent.⁴ Stláčanie cien a tlak na dodávateľov, aby boli efektívnejší, je samozrejme skvelé pre zákazníkov a je to aj prínosné pre ekonomiku ako takú. Jedna štúdia konzultačnej firmy McKinsey zistila mimoriadnu vec: samotný Walmart bol zodpovedný za 12 percent nárastu produktivity americkej ekonomiky v druhej polovici 90. rokov.⁵ Dodávateľom to však strpčuje život. Ak je úroda slabá a náklady na výrobu stúpajú, môžete sa staviť, že sú to pestovatelia, a nie supermarket alebo jeho zákazníci, ktorí budú donútení pocítiť tlak.